

הוראת הבעה בכתב: החוליה החסרה

נירה קידר

— — — — —
 נירה קידר
 מקריאה לכתיבה
 הוצאה עצמית, 2002
 — — — — —

הרציונל

קריאה והבנה של טקסט דומים ליציאה לטיול. בשני המקרים יש לעשות פעולות הכנה. בטיול, קובעים את היעד, קוראים חומר רקע על המקום, מתכננים את המסלול, אורזים את החפצים הנחוצים, ויוצאים לדרך אל ההרפתקה. בקריאה, עבודות ההכנה כוללות אוצר מילים הכרחי להבנת הנקרא, שיחת רקע, פעולות לשוניות מתאימות – וגם כאן יוצאים אל ההרפתקה. כך בנויה מקראה זו.

מדוע, אם כן, היא קרויה 'מקריאה לכתיבה'?

באולפן מייחדים, בצדק, תשומת לב מרובה לתקשורת בעל-פה. תשומת לב חלקית ניתנת לכתיבה פונקציונלית. המקראות עוסקות בעיקר בהבנת הנקרא ובהוראת פריטי לשון. הלומד נדרש לכתוב – אך אין הוראה מכוונת להבעה בכתב.

אנו מלמדים אנשים בוגרים, שבשפת אמם נוהגים להשתמש בכל צורות הכתיבה. לימוד שפה שנייה ללא הוראת הכתיבה משאיר את הלומד במצב של נכות. הוא מדבר, קורא, מבין, יודע דקדוק ותחביר, אך מתקשה ליישם את הידע שרכש בכתיבה. עלינו, המורות והמורים, מוטלת החובה 'לספק את הסחורה', על-ידי הוראת הבעה בכתב באופן שיטתי ומובנה. לשם כך נכתב ספר זה.

קיימת הפריה הדדית בין הגישה לקריאה והגישה לכתיבה. בהבנת הנקרא יש הבחנה בין עיקרי התוכן ובין האמצעים שנבחרו להבהרתם. כללי הרחבת הרעיון לפסקה מקנים גם את עקרון ההבנה וגם את עקרון הכתיבה. כמו בקריאה, כך גם בכתיבה, יש צורך בזיהוי (בקריאה) או בבחירה (בכתיבה) של הרעיון המרכזי – משפט המפתח, והבחנה באמצעים לפיתוחו (הוספת מידע, הבהרות, השוואות, דוגמאות).

מטרות הספר

מבחינת הקריאה, מטרת המקראה היא להביא את הלומד לידי קריאה והבנה של קטעי עיתון, מאמרים, ופרקי ספרות ושירה. בדרך זו יבססו הלומדים את יכולת ההבעה בעל-פה ויעשירו את האוצר הלשוני שלהם.

◀ נירה קידר לימדה באולפן 'גורדון' בתל אביב. חיברה ספרי לימוד: נטיות הפועל (1994); מן הפתק אל המכתב (1996); מחברת הכתיב (1998).

מבחינת הכתיבה, הספר מוביל את הלומדים מכתובת משפט, ניסוח שאלה וניסוח בעיה ודילמה, להרחבה ולפיתוח רעיון לפסקה בדרכים מגוונות – עד לכתובת חיבור. כל אלה מלווים בהרחבת אוצר המילים, בפרקי לשון ובפרקי תחביר.

מבנה הספר

1. הספר מדורג מאוד. ארבעת הנושאים הראשונים קלים, הטקסטים קצרים, והם יכולים לשמש ליצירת מכנה משותף בין תלמידים שהגיעו מרמות שונות.
2. הנושא מתחיל בהצגת אוצר המילים ותרגילי הכנה של אוצר המילים. לאחר הטקסט מובאות שאלות מגוונות להבנת הנקרא. פרקי הלשון נובעים מהטקסט ומתורגלים.
3. פיתוח ההבעה, בעל-פה ובכתב, מדורג אף הוא. הוא נגזר מהטקסטים בכל פרקי הספר. שאלות ההבנה תואמות, בדרך כלל, את כללי הרחבת הרעיון ואת רמות החשיבה, לפי בלום (1963):

א. ידע

שאלות אינפורמטיויות ידע מזהה (פסיווי)

בכתיבה: הוספת מידע זיכרון נשלף (אקטיווי)

ב. הבנה – לספר במילים אחרות

בכתיבה: הבהרה ג. יישום

בכתיבה: הבאת דוגמאות ד. ניתוח (אנליזה)

בכתיבה: זיהוי משפט המפתח בהבנה ובכתיבה: השוואה – למה הדבר דומה?

בכתיבה: מסקנות ה. אינטגרציה

בכתיבה: המלצות ו. הערכה

4. לימוד חומר חדש המלווה בתרגילי חזרה על החומר שנלמד.

בשלב הראשון:

תוכנית הבעה

בכתב

מתן תשובות לשאלות, ניסוח משפטים, הצגת שאלות, כתיבת משפטים תיאוריים, הבעת דעה, כתיבת הצעות ותגובות. כל אלה מגובים במבעים ובפרקי תחביר מתאימים.

בשלב השני:

זיהוי או קביעת הרעיון המרכזי ופיתוחו על-ידי: הוספת מידע, הבהרות, דוגמאות, נימוקים והשוואות.

בשלב השלישי:

א. קביעת דרך הכתיבה.

ב. תרגילי הכנה לכתובת חיבור.

ג. כתיבת חיבור לפי תוכנית:

מבנה של פירוט והוספה.

מבנה של סיבה ותוצאה.

מבנה של השוואה וניגוד.

כל המבנים משולבים בטקסטים ומלווים במבעים מתאימים ובפרקי תחביר רלוונטיים.

איך עולה נושא לדיון, ובהמשך - לכתיבה?

נושאים לדיון עולים בדרך כלל בעקבות:

- סיפור מהחיים – הצורה הטבעית
- שיחה בענייני היום – נושא מזדמן לדיון
- קריאה – שיש בה אוצר מילים נתון

ואז ניתן לעסוק ברעיונות מתוך הטקסט

וניתן לעסוק בנושא לדיון בעקבות הטקסט.

בשתי הצורות הראשונות – הנושא מזדמן; אין אפשרות להישען על אוצר מילים, ואפשרויות הכתיבה הן מוגבלות. לכן ברצוני להתייחס לכתיבה המתבצעת בעקבות קריאה. העלאת נושא לדיון (בעקבות קריאה) יכולה להיעשות בדרכים אחדות:

א. הגדרה

דוגמה: 'דידות היא אהבה בין שווים' (בריטניקה לנוער).

- הפעלה:** הרחיבו את הרעיון על-ידי:
1. הבהרה
 2. השוואה

ב. סיפור רקע

דוגמה: 'בית המשפט: אין לאם עדיפות על האב בקבלת חזקה על הילד'.

- הפעלה:** הרחיבו את הרעיון על-ידי:
1. השוואה
 2. נימוקים

ג. העלאת טענה

דוגמה: 'פעולת הצחוק משחררת ובריאה'.

- הפעלה:** הרחיבו את הרעיון על-ידי:
1. הוספת מידע.
 2. השוואה (עם הבכי)

ד. נקיטת עמדה

דוגמה: 'אני בעד אפליה מתקנת לנשים במקומות עבודה'.

- הפעלה:** הרחיבו את הרעיון על-ידי:
1. הוספת מידע
 2. נימוקים

ה. תיאור תופעה

דוגמה: 'מענה קולי הוא המצאה חכמה. הוא נועד לעזור לנו, ולשפר את השירות שאנו מקבלים'.

- הפעלה:** הרחיבו את הרעיון על-ידי:
1. הבהרה
 2. דוגמה

ו. הצגת בעיה

דוגמה: 'האם יש, לדעתכם, לשמור על שפת האם של העולים? אם כן – איך?'

- הפעלה:** הרחיבו את הרעיון על-ידי:
1. הבאת נימוקים של 'בעד' ו'נגד'
 2. דוגמאות
 3. השוואה (עם מדינות אחרות).¹

להלן תיאור מהלך העבודה מקריאה לכתיבה:

א. קריאה

1. העלאת הנושא לדיון בשיחה מקדימה והצגת אוצר מילים.
2. קריאה – בירור והקניית אוצר המילים.
3. הבנה – שאלות להבנת הנקרא.

ב. דיון

1. סימון משפט המפתח בטקסט.
2. הצגת הבעיה.
3. הבעת דעה: מה דעתו של הכותב? מה דעתכם?
4. ציון שיקולים והצעות.

ג. כתיבה

1. הצגת הבעיה או תיאור התופעה.
 2. ניסוח משפטי מפתח (רצוי להיעזר בסימון משפטי המפתח בטקסט).
 3. כתיבה – בחירת אסטרטגיה של כתיבה.
- נשתדל להתאים את אסטרטגיית הכתיבה לנושא (ולהפך).
לעיתים אפשר לנקוט אסטרטגיות שונות באותו נושא. כמו כן אפשר להשתמש בדרך כתיבה חלופית: מן החומר אל התוכנית.

מה בספר?

מלבד הכתבות, המאמרים וקטעי פובליציסטיקה, יש בו:

נושאים תיאוריים

תיאור דמות, תיאור נוף, תיאור נסיעה באוטובוס, תיאור פגישה, סיפור פרידה, סיפור אהבה, כתיבת סיום לסיפור נתון.

ספרות ושירה ומן המקורות

ענייני תחביר

כל המבנים התחביריים: סיבה ותוצאה, זמן, תנאי קיים, תנאי בטל, תכלית, ויתור, השוואה וניגוד.

1. הדוגמאות וההפעלו נלקחו מהמקראה. ניתן ליישם את השיטה מקריאה לכתיבה בכל רמה ובכל טקסט, ובלבד שייעשו כל המהלכים: ניסוח משפט, ניסוח שאלה, הרחבת רעיון לפסקה, וכתיבה באחת הדרכים: מן החומר אל התוכנית או מן התוכנית אל החומר או צירוף של שתיהן.

ענייני לשון

האוגד, שם עצם, שם המספר, הערך המספרי של האותיות, תואר השם, סמיכות, יידוע הסמיכות, משקלי שמות. מילות היחס, נטייתן, והפעלים המתחברים אליהן. צירופים: צירופים לפועל וצירופים למילים. משפחות מילים, מילון מונחים, תבניות לשון. הפניית תשומת לב לביטויים ולשגיאות נפוצות.

נספחים

א. המספרים:

1. בזכר ונקבה
 2. מספרים חלקיים (שברים).
 3. נטיית המספר כשיתוף (המספרים כאותיות משולבים בנושא).
- ב. הקשר בין השאלה ופיתוח הרעיון.
- ג. מבעים להבעת דעה בדיבור ובכתיבה.
- ד. מילות קישור לפי ההקשר.
- ה. נושאים לכתיבה:
1. נושאים תיאוריים.
 2. נושאים עיוניים הכלולים בטבלה המצביעה על הסגנון, המבנה והטקסט המתאים בספר.

תדריך למורה

התדריך מפרט את מהלך העבודה בקריאה, בדיון ובכתיבה. אין חובה ללמד את כל הטקסטים שבספר, אבל רצוי לא לדלג על חלק ממהלך הוראת הכתיבה. לכן יש פירוט של המהלך לפי נושאים, עם אפשרות בחירה. יש בתדריך דוגמה לעבודה שנעשתה בכיתה, ומצורף חיבור בכתב ידה של תלמידה ברמה ב'.

האם הספר ישיג את מטרתו: שילוב הבנת הנקרא, הוראת פריטי הלשון והתחביר, ובמיוחד הוראה שיטתית של הבעה בכתב? הדבר תלוי בשיתוף הפעולה של המורים. ימים יגידו.

סיכום